

Istoria învățămîntului

ILUMINISM ÎN POLITICA ȘCOLARĂ A UNOR DOMNITORI FANARIOȚI DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

MATEI D. VLAD

Veacul al XVIII-lea este „un timp propriu al Secolului Luminilor“. În această privință istoricul francez Pierre Chaunu relevă că „între 1680, și 1770, ba chiar 1780, pentru a ne referi la cifre rotunde, o realitate se impune, densă, cu greu delimitabilă, desigur, și totuși de necontestat: Europa Secolului Luminilor“.¹

Cercetări competente și erudite au dovedit că *iluminismul românesc* din sec. al XVIII-lea, al cărui promotor de seamă a fost Dimitrie Cantemir, a intrat, pe diferite căi, tot mai intens în contact cu ideile reformatoare ale iluminismului european. Aceasta s-a datorat și faptului că „în secolul al XVIII-lea societățile de pe continent comunică mai mult ca în secolele precedente și își împărtășesc cuceririle“.²

Ideile filozofiei iluministe și raționaliste europene au fost receptate de români numai în măsura în care răspundeau nevoilor vieții noastre interne, procesului legic și obiectiv ce avea loc în structura economică și socială a Principatelor Române extracarpătice, ca urmare a apariției și dezvoltării treptate a noilor relații de producție capitaliste.

Un rol nicidecum neglijabil în pătrunderea ideilor iluministe în toate sferile de activitate: economică, socială, politică și culturală, l-au avut, după cum se știe, unii domnitori fanarioți. Insuși Nicolae Bălcescu, un neînduplecat adversar al lor, a fost nevoit să admită că „înălțarea fanarioților la putere avu cu totul caracterul înălțării orașeniei în apusul Europei“ și că unii dintre ei „au implinit o misie providențială și au ajutat progresul“, revoluționînd „între tot țările române“.³ Marele istoric N. Iorga remarca, la rîndul său, că domnitorii fanarioți au continuat „într-un fel și mai hotărît tradiția de „despotism luminat“ pe care o creaseră, de la începutul regimului, prin familiile din Fanar, primii doi Mavrocordați“.⁴ O opinie asemănătoare a fost formulată de un renumit istoric ieșean care susține că „fanarioții înșiși au fost constrînși, în anumite limite, să adere la liniile politicii naționale“.⁵

¹ Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în secolul luminilor*, vol. I—II, traducere Irina Mavrodin, Edit. Meridiane, București, 1986, p. 23 (vol. I).

² Alexandru Dușu, *Sinteză și originalitate în cultura română (1650—1848)*, Edit. enciclopedică română, București, 1972, p. 124: „Într-o altă lucrare, Alexandru Dușu afirmă că în sec. al XVIII-lea „în toate culturile sud-est europene, activitatea intelectuală s-a multiplicat spectaculos, iar orientările ei s-au transformat, în timpul perioadei Luminilor“. Cf. *Cultura română în civilizația europeană modernă*, Edit. Minerva, București, 1978, p. 85.

³ N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, Edit. Academiei, București, 1953, p. 308.

⁴ N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, ed. Radu Constantinescu, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 320.

⁵ Gheorghe Platon, *Ponderea factorului extern în istoria modernă a României*, în „Studii și articole de istorie“ vol. LIII—LIV, București, 1986, p. 174; Vezi idem *Unitatea românilor. Opinii și orientări metodologice*, în „Studii și articole de istorie“ vol. LV—LVI, București, 1987, p. 109—110.

Intr-adevăr, animați de ideile iluministe și moderniste ale vremii, de noile principii ce își făceau loc în mentalitatea epocii, ei și-au dat seama că, prin concordanța dintre acțiunile lor și interesele țării peste care guvernau, pot să contribuie la transformarea societății românești în conformitate cu nivelul atins în acea vreme de forțele de producție.

În urma cercetărilor întreprinse în ultimii ani s-a putut constata, în temeiul izvoarelor, că instaurarea domniilor fanariote nu a constituit o ruptură în evoluția economică, socială și culturală a Moldovei și Țării Românești.⁶ De altfel, cu mulți ani în urmă, o dată cu apariția ediției a II-a privind *Istoria românilor prin călători* (1928—1929), N. Iorga făcea precizarea că „nu este adevărat că în Muntenia după Ștefan Cantacuzino... sau că în Moldova, după trecerea lui Dimitrie Cantemir, s-ar fi petrecut ca o rupere de continuitate, ca o catastrofă în istoria noastră, că pînă atunci, adecă, a fost viață românească cu caracter național, și deodată tot caracterul național a dispărut, toate elementele românești au fost înlăturate și au venit grecii, cum ar fi venit barbarii evului mediu, cari nici ei nu erau așa cum ni-i închipuim, ca să substituie caracterul lor caracterului indigen. Profundă eroare!” (s.n.). Printre alte argumente, în susținerea acestei teze, Iorga invoca existența școlilor în limba națională, afirmînd că „o școală... în limba românească a fost introdusă în epoca aceasta fanariotă”.⁷ În acest sens, extrem de importante sînt și unele constatări formulate în unele lucrări apărute relativ recent. Într-o astfel de monografie s-a subliniat faptul că „pe domnitorii din veacul al XVIII-lea îi definește nu atît etnia, cît administrația lor”. Ca atare, ei trebuie apreciați numai din acest punct de vedere și anume în ce măsură „erau executori mai mult sau mai puțin fideli ai sistemului turco-fanariot”.⁸ Într-o altă cercetare, referitoare la apariția cărților în secolul al XVIII-lea, s-a putut dovedi că „tiparul este predominant românesc, numărul cărților grecești fiind, în sec. al XVIII-lea, de numai 59, în raport cu cele 617 cărți românești” (s.n.).⁹ De aici concluzia că „la Academii domnești din București și Iași, asistăm la un real progres al cărții românești și chiar al cărții laice românești, către sfîrșitul perioadei”.¹⁰ În acest context, de încurajare a activității tipografice, a fost firesc ca unii principii fanarioți să treacă la elaborarea unei politici școlare, învățămîntul devenind treptat o problemă de stat. În secolul al XVIII-lea — așa cum s-a spus — „s-a început instituționalizarea programului oficial al reformismului în materie de școală”.¹¹

Astfel, Nicolae Mavrocordat, fiind „unul dintre cei mai culti domni fanarioți pe care i-au avut Țările Române, filozof, scriitor și mare colecționar de cărți

⁶ Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, Edit. Militară, București, 1985, p. 19—54.

⁷ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. Adrian Angheliescu, Edit. Eminescu, București, MCMLXXXI, p. 308.

⁸ Leonid Boicu, *Principatele române în raporturile politice internaționale (secolul al XVIII-lea)*, Edit. Junimea, Iași, 1986, p. 89.

⁹ Cornelia Papacostea-Danielopolu și Lidia Demény, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (secolele XVII—XIX)*, Edit. Eminescu, București, 1985, p. 187; Conform statisticii invocate de aceleași autoare, s-a putut stabili că „între 1716 și 1780, se tipăresc la noi 20 de cărți în limba greacă (una la trei ani), față de 42 de tipărituri grecești dintre anii 1682 și 1716 (1—2 pe an)” (*Ibidem*).

¹⁰ *Ibidem*, p. 187.

¹¹ Cf. Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Edit. Facla, Timișoara, 1986, p. 114.

și manuscrite¹², s-a preocupat mult de dezvoltarea învățămîntului și, în genere, a culturii. Axinte Uricariul precizează, în scrierile sale, obiectivele culturale primordiale ale domnitorului: voia „să facă două lucruri bune în țară... *una tipografie, ca să tipărească cărți, și a doua, să facă școli ca să învețe cine ar vrea, fără de plată*”¹³ (s.n.). În Moldova, ambele obiective au fost îndeplinite în cursul celei de-a doua domnii; la mănăstirea Sf. Sava din Iași a fost întemeiată o tipografie, iar prin hrisovul din aprilie 1714 a fost reorganizată Academia domnească din Iași — instituție de învățămînt de mare însemnătate în viața culturală a patriei noastre.¹⁴ Academia funcționa din 1707, din vremea lui Antioh Cantemir. Între îmbunătățirile aduse acestei școli de Nicolae Mavrocordat a fost și aceea de a adăuga la obiectele de studiu, pe lângă limba greacă și slavonă, *limba română*¹⁵, Academia fiind — după părerea lui N. Iorga — „cea dintîi școală în limba țării și un fanariot era acela care o întemeia”. N. Iorga sublinia, totodată, caracterul gratuit al acestei instituții de învățămînt și faptul că era deschisă oricărui doritor de învățatură, nu numai fiilor de boieri.¹⁶ Era, cum am spune astăzi, un învățămînt de stat, ceea ce arată că Principatele Române se integrau treptat în curentul ideilor iluministe și raționaliste ce-și făcea tot mai mult loc în Europa. Acest învățămînt oferea tinerilor sîrguitori posibilitatea să ia cunoștință de „sistemele filozofice moderne și descoperirile științifice noi, fiind aproape la nivelul învățămîntului similar occidental și mergînd paralel cu acesta, nu putea decît să lărgească orizontul de cultură și de gîndire al elevilor”.¹⁷

Măsuri similare a adoptat Nicolae Mavrocordat și în timpul domniilor din Țara Românească — ceea ce dovedește, încă o dată, caracterul unitar al etapei de dezvoltare în care se aflau Principatele. Concludent în această privință este hrisovul din 29 aprilie 1716 prin care el reorganizează școlile din Muntenia.¹⁸ Aceasta explică, între altele, și inițiativa luată de episcopul Damaschin al Rîmnicului, care, în baza actului din 29 noiembrie 1719, a convocat la Horezu pe cei mai de seamă egumeni din împrejurimi (de la mănăstirile Bistrița, Arnota și Govora) și a hotărît înființarea unei școli românești la Rîmnic și una latinească la Craiova.¹⁹ Șapte ani mai tîrziu, în 1726, tot la Rîmnic, tipograful Ilie din Cernavodă va tipări în *limba română* un manual didactic, intitulat *Învățăături pentru tineri*, lucrare reeditată apoi în anii 1727 și 1734.²⁰

Măsurile întreprinse de Nicolae Mavrocordat în direcția reorganizării școlilor din Moldova și Țara Românească se încadrează în mod firesc și obiectiv procesului mai larg de reforme, impus de exigențele rezultate din evoluția socie-

¹² Ariadna Camariano-Cioran, *Les académies princières de Bucarest et de Iassy et leurs professeurs*, Thessaloniki, 1974, p. 87; Andrei Pippidi, *Hommes et idées au Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, Edit. Academiei (Editions de C.N.R.S.) București-Paris, 1980, p. 218—235.

¹³ Axinte Uricariul, în Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României*, ed. II-a, vol. II, București, 1872, p. 162; Cf. și *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695—1754*, ed. Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, Edit. Academiei, București, 1966, p. 179.

¹⁴ Mihai Bordeianu și Petru Vladcovschi, *Învățămîntul românesc în date*, Edit. Junimea, Iași, 1979, p. 30.

¹⁵ Axinte Uricariul, *Op. cit.*, p. 162.

¹⁶ N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, ed. Ilie Popescu-Teiușan, Edit. didactică și pedagogică, București, 1971, p. 27—28.

¹⁷ Ariadna Camariano-Cioran, *Op. cit.*, p. 314.

¹⁸ Mihai Bordeianu și Petru Vladcovschi, *Op. cit.*, p. 31.

¹⁹ *Ibidem*, p. 32.

²⁰ *Ibidem*, p. 33.

tății românești spre modernizarea tuturor instituțiilor statului, inclusiv a învățămîntului. Aceasta a avut drept consecință intensificarea tipăririi cărților laice și religioase, cele mai multe dintre ele apărînd în românește.²¹

Succesorul lui Nicolae Mavrocordat, după a doua sa domnie în Moldova, este vorba de pămînteanul Mihai Racoviță (1715—1726) nu s-a distins, din păcate, prin ceva deosebit. După opinia lui Const. A. Stoide toate școlile înființate de Nicolae Mavrocordat „au avut de suferit în timpul domniei lui Mihai Racoviță”.²² O cauză ar fi constat și în „evenimentele neprielnice din acea vreme, războiul austro-turc din 1716—1718 care a tulburat liniștea și economia țării”, ducînd, între altele, la „risipirea elevilor” și la „neplata profesorilor”.²³ Însăși *Academia domnească* de la Iași „trece printr-o perioadă grea”, datorită — după cum afirmă N. Iorga — „lipsei de simpatie a lui Mihai Racoviță față de ea”²⁴, părere admisă și de Ștefan Bîrsănescu care adaugă că voievodul „nu i-a acordat sprijinul necesar”.²⁵ Analizîndu-se textul unei scrisori din 23 aprilie 1723, trimisă de către Justin, egumenul de la Cetățuia, către Hrisant Notara, s-a formulat constatarea că Mihai Racoviță ar fi întemeiat totuși o școală „domnească” la mănăstirea Barnovschi, numind ca dascăl principal pe Catanail Kalonari. Aceasta ar fi funcționat, în urma incendiului ce s-a produs la Iași, în aprilie 1723, în paralel cu Școala de la Trei Ierarhi, pînă către sfîrșitul celei de a treia domnii moldovene a lui Mihai Racoviță.²⁶

În ultima domnie munteană (1741—1744), Mihai Racoviță, care acum era „un bărbat de 80 de ani și român din naștere”²⁷ (s.n.), a manifestat, se pare, mai mult interes pentru „starea învățămîntului”. Astfel, conform datelor cuprinse în bugetul școlilor din anul 1741, rezultă că „dascălul cel mare”, de la Academia Sf. Sava primea 45 de taleri pe lună, cel de gramatică 25 taleri, iar cel de italiană 20 de taleri. De altfel, în temeiul documentului de la 1 septembrie 1741, emis de Mihai Racoviță, dascălîi de la Sf. Sava urmau să-și predea fiecare disciplina lui, unul dintre ei fiind de „învățătură filozofească”.²⁸ Tot în acest an ia ființă Școala domnească de la Tirgoviște, precum și altele cu limba de predare slavonă la Slatina, Rimnicu Vilcea și Cîmpulung-Muscel, iar cu limba de predare latină la Craiova.²⁹

Grigore al II-lea Ghica (cu cinci guvernări — trei în Moldova; 1726—1733; 1735—1741; 1747—1748 și două în Țara Românească: 1733—1735 și 1748—1752) a fost, în cei peste 20 de ani de domnie, unul din promotorii de seamă ai reorgani-

²¹ Cf. Cornelia Papacostea-Danielopolu și Lidia Demény, *Op. cit.*, p. 187; Vezi și Matei D. Vlad, *Unitatea de neam la români în cuprînsul unor tipărituri din secolele XVII—XVIII*, în „Studii și articole de istorie”, vol. LI—LII, București, 1985, p. 38—42.

²² Const. A. Stoide, *Contribuții la istoria învățămîntului în școlile din Iași, în secolul al XVIII-lea*, în culegerea: *Contribuții la istoria învățămîntului românesc*, Edit. didactică și pedagogică, Buc., 1970, p. 98.

²³ Ariadna Camariano-Cioran, *Op. cit.*, p. 98.

²⁴ N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, p. 30.

²⁵ Ștefan Bîrsănescu, *Academia domnească din Iași (1714—1821)*, Edit. de stat didactică și pedagogică, București, 1962, p. 40.

²⁶ Const. A. Stoide, *Op. cit.*, p. 106.

²⁷ Adolf Armbruster, *Dacoromanico-Saxonica. Cronicari români despre sași. Românii în cronică săsească*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1980, p. 262. (Vezi și nota 402).

²⁸ Gh. Pârnuță, *Istoria învățămîntului și gîndirea pedagogică din Țara Românească (sec. XVII—XIX)*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1971, p. 156—157.

²⁹ Mihai Bordeianu și Petru Vladcovschi, *Op. cit.*, p. 36.

zării învățămîntului în cele două Țări Române extracarpătice. Pe bună dreptate, V. A. Urechia și Constantin C. Giurescu îi recunosc „meritul de a fi restaurat școala publică”³⁰ (s.n.). El a trecut la această măsură mai întii în Moldova. „În al doilea an a domniei sale [1727] — citim în *Cronica anonimă* — au așezat domnul școala de învățătura cărții, în oraș în Iaș, cu cheltuiala sa: școală eliniasca, moldoveniască, cu dascăli învățați. La care școale nu numai cei săraci, ce nu aveau cu ce plăti învățătura, ce și feciorii boiarilor celor mari și a mici, a tuturor, de obște, au eșit învățați și încă și dentr-alte țări copii săraci năzuisă aicia la învățătura”.³¹ (s.n.). Prevederile hrisovului din 23 noiembrie 1736, emis de domnitor în a doua sa guvernare în Moldova, întăresc știrile cuprinse în cronica susmenționată. Între altele, hrisovul împuternicește pe „mitropolitul cel după vreme [în funcțiune] a avea purtare de grijă și neconținută cercetare asupra dascălilor ca să pue nevoiță asupra ucenicilor să-i învețe precum se cade”. Una din dispozițiile foarte importante ale acestui act și care ne arată că voievodul avea cunoștință de unele principii iluministe — între care și dreptul la educație — ce se făceau simțite în epocă, se referă la școlarii silitori și lipsiți de posibilități materiale. Astfel, conform deciziei domnești, pe acei elevi „care se vor sili cu învățătura și vor fi săraci, lipsiți de cele trebuincioase”, mitropolitul era dator „a-i ocroti și a-i chivernisi de cele ce le vor trebui, pre unii cu leafă [bursă], pre alții cu îmbrăcăminte, pre alții cu hrană, pentru ca ei să nu lase învățătura dintru această pricină”.³² (s.n.).

În timpul maziliei sale (1741—1747) școlile superioare din Moldova intră în declin, deoarece domnitorii care i-au urmat în scaunul de la Iași (Constantin și Ioan Mavrocordat) au considerat — se arată în hrisovul din 25 decembrie 1747 — că este mai bine „a se plăti lefiele dascălilor de la vistierie” și nu cum se stabilise în așezămîntul lui Grigore al II-lea Ghica, cînd „leafa dascălilor se orînduise asupra boierilor... și a dregătorilor”. Modificările aduse de cei doi Mavrocordați, bine intenționate, s-au dovedit însă ineficiente și au pus vistieria în situația — precizează hrisovul de mai sus — de a nu putea „plăti lefiele dascălilor”, ceea ce a dus la „strămutarea școalelor”.³³

Hrisovul din 25 decembrie 1747, emis de Grigore al II-lea Ghica în ultima sa domnie pe tronul de la Iași, a fost socotit — și pe bună dreptate — unul din cele mai importante așezăminte privitoare la reorganizarea școlilor din Moldova, mai ales prin ideile pe care le conține și prin „problematica pe care o ridică”³⁴. Prin acest așezămînt, întărit cu semnătura și pecetea domnească, Grigore al II-lea Ghica a reușit să dea școlilor durabilitate și să le asigure o funcționare relativ permanentă. De aceea, nu întimplător, în preambulul hrisovului voievodul arată, cu un ton de indignare, că în Moldova „din nepurtare de grijă a domnilor, neobișnuindu-se mai dinainte vreme a se ține școale de învățătura, era multă prostie, că și cei puternici [boierii], ce cu puterea lor ținea dascăl pentru copiii lor, încă și cu învățătura cea desăvîrșită nu se procopsia, iar prostimea cu totul, se afla lipsită de podoaba învățături”. Grigore al II-lea era ferm convins că

³⁰ V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800—1864*, tom I, București, 1892, p. 19; Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, (1601—1821), partea I-a, București, 1942, p. 232.

³¹ *Cronica anonimă a Moldovei (1661—1729)*, ed. Dan Simonescu, Edit. Academiei, București, 1975, p. 141.

³² V. A. Urechia, *Op. cit.*, p. 12—13.

³³ Idem, *Istoria românilor*, tom. I, București, 1891, p. 144—145.

³⁴ Mihai Bordelanu și Petru Vladcovschi, *Op. cit.*, p. 37.

„școalele sînt ca o fîntînă din care se adapă obștescul norod ou indestularea în-vățăturei și a înțelepciunei” și că numai instrucția „procopsește pe oameni cu înfrumusețarea vorbei și practica cuvintelor”³⁵ (s.n.).

Prin hrisovul din 1747, domnitorul reînființează nu numai cele patru școli superioare din Iași, decăzute în perioada 1741—1747, dar pune bazele și altora noi. Pornind de la faptul — după cum citim în hrisovul solemn — că „unele ținuturi fiind departe, nu pot ajunge toți locuitorii cu copiii lor, la școalele de la Iași, și mai virtos cei săraci, fără puțință, și ca să cuprindă, să se împărțasească toți de această milă, s-au socotit ...să se mai așeze trei școale slavonești și românești, la trei episcopii, la Roman, Rădăuți și la Huși”. Conform prevederilor așezămîntului, dascălii „de la acele trei școale” erau „datori a se sili cu învățătura copiilor, atît cu sîrbia [slavona] cît și cu românia [româna]”. Pentru plata profesorilor ce funcționau la toate școlile din Moldova, domnitorul creiază un buget nou, ce trebuia obținut „de la preoți, iertîndu-i pe dinșii de alte dăjdii”. În plus, dascălii de la școlile din cele trei ținuturi, erau scutiți „de birul vistieriei, nici un ban să nu dea, numai să păzească slujba lor, grijindu-se de învățătura copiilor”³⁶ (s.n.).

În 1748, mutîndu-se în scaunul domniei de la București, Grigore al II-lea Ghica a luat aceleași măsuri în Țara Românească. Într-un hrisov din 17 ianuarie 1749 făcea elogiul învățăturii, arătînd că „din cite lucruri împodobescu pre om într-această viață, învățătura iaste mai aleasă și mai naltă”. Documentul privea reorganizarea celor două școli din cadrul Academiei domnești din București — cea elinească și cea slavonească — amîndouă fiind „de mare folos nu numai lăcuitorilor Țării Românești, ci și tuturor celor streini carii vinu pentru dragostea învățaturii”, Principatele Române rîmînînd în continuare un focar de cultură pentru celelalte popoare balcanice. Prin acest act, domnitorul a urmărit, la fel ca în Moldova, să asigure un buget stabil și sigur Academiei pentru ca „dascălii” să fie ușurați de „grija turburătoare și zătîcnitoare lucrurilor lor” și „să-și ia plata mai cu leșnire”. Visteria, cu „multe trebi și deosebite cheltuieli”, s-a dovedit și în Țara Românească incapabilă să achite în mod regulat plata ce se cuvenea profesorilor, ajungîndu-se la situația ca aceștia să rămînă fără leafă „și cite patru și cinci luni”. Pentru a pune capăt unei asemenea situații, domnitorul a numit ca „ispravnic” pe mitropolitul Neofit, imputernicit cu „purtarea de grijă a școalelor”. El trebuia, între altele, să strîngă „de la preoții țării darea cea duple an care s-au orînduit lor” și din suma totală „să împartă didascăliilor simbrille ceale tocmită”³⁷ (s.n.). După opinia exprimată de Ariadna Camariano-Cioran, unul din cei doi profesori aflați la școala slavonească era de limba română și avea salariu egal cu al dascălului de limba slavă.³⁸ Limbile de predare care precumpăneau în cadrul Academii domnești din București și Iași, erau, în această vreme, cele clasice. Nici nu se putea altfel, scrie N. Iorga, dar predîndu-se „latinește și grecește — continuă marele istoric — nici vorbă de o prigonire a limbii românești”³⁹ (s.n.).

Constantin Mavrocordat, văr primar cu Grigore al II-lea Ghica și cu care a guvernat alternativ în ambele Țări Române extracarpatice, se înscrie, de asemenea, în rîndul acelor domnitori de excepție, cum remarcă A. D. Xenopol, care a contribuit la orientarea spiritului românilor spre civilizația Europei occiden-

³⁵ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. I, p. 144.

³⁶ *Ibidem*, p. 145—146.

³⁷ Arh. St. Buc., *Diplomatice*, dosar 21, f. 1.

³⁸ Ariadna Camariano-Cioran, *Op. cit.*, p. 42.

³⁹ N. Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, Edit. Minerva, București, 1977, p. 148.

tale.⁴⁰ El a avut un rol important „în cultivarea învățaturii umaniste“ făcînd „să apară în Geția imaginea... iscusinței antice“.⁴¹ În răstimpul celor zece domnii ale sale, totalizînd 21 de ani (între 1730—1769), limba română n-a încetat nici un moment de a sluji drept organ de rostire în biserică, în administrație, în justiție și chiar ca mijloc de exprimare a celor mai alese și înalte gînduri ale poporului nostru. Despre Constantin Mavrocordat, călătorul grec Katsaitis spune că, pe lângă limbile : greacă, turcă, latină, italiană și franceză, el vorbea bine „*moldo-veana și valaha, acestea din urmă fiind, de fapt, una și aceeași limbă*“⁴² (s.n.). De altfel, renumita *Condică* de hotărîri a lui Mavrocordat a fost scrisă — cum sublinia N. Iorga — „în românește, într-o excelentă limbă“, spulberînd astfel „legenda ridicolă... că fanarioții nu știau limba românească“.⁴³

Dînd firească întîietate limbii române, Constantin Mavrocordat a încurajat, totodată, studierea limbilor străine și în general a învățămîntului aducînd reale îmbunătățiri școlilor superioare din București și Iași, precum și din alte localități din Principatele Române. Ion Neculce îl admiră, printre altele, deoarece „au dat știre tuturor mazililor, în toată țara ca să-ș aducă copiii la învățatură, la școală, ca să învețe orice limbă le-ar fi voia, pentru ca să se afle oameni învățați și în pămîntul nostru al Moldovei“⁴⁴ (s.n.). În prima domnie de la Iași (1733—1735), Constantin Mavrocordat a emis hrisovul din 20 februarie 1734 prin care poruncea mitropolitului țării că trebuie să urmărească îndeaproape modul cum dascălii își fac datoria față de elevii lor.⁴⁵ Șapte ani mai tîrziu, prin hrisovul din 1741, el a decis, ca, la mitropolie, la episcopii și la toate mănăstirile „să fie dascăli și copii la învățatură fieștecare după putința sa“.⁴⁶ După unele opinii, domnitorul ar fi avut în vedere și „un ajutor care consta în hrană sau îmbrăcăminte pentru elevii săraci“ (s.n.) care frecventau școala.⁴⁷

Atenția acordată de Constantin Mavrocordat școlilor reprezintă una din preocupările sale constante în cele două Țări Române de la sud și est de Carpați. Astfel, în timpul celei de a cincea domnii în Muntenia, el emite un hrisov la 25 iulie 1757, prin care se hotăra construirea unei școli lângă biserica Obedeanu din Craiova.⁴⁸ Patru ani și ceva mai tîrziu, revenind pentru ultima oară în scaunul domnesc muntean, dă principalul hrisov, din 28 decembrie 1761, prin care poruncește transferarea egumenului și călugărilor de la Sf. Sava la Mănăstirea Văcărești, urmînd ca fostul local religios, cu toate chiliile, să fie amenajat în săli de cursuri, dormitoare și locuințe pentru elevii și dascălii Academiei domnești din București. În anul următor, la 6 iunie 1762, Constantin Mavrocordat a mai luat o măsură importantă pentru învățămîntul din Țara Românească, stabilind ca averile boierilor rămași fără moștenitori, care conform obiceiului re-

⁴⁰ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. XI, Iași, 1896, p. 36—38.

⁴¹ Constantin Erbiceanu, *Cronicari greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888, p. 319.

⁴² Markos Antonios Katsaitis, *Călătorie de la Constantinopol la Iași și de la Iași la București în anul 1742*, ed. Elena Moisuc și Dumitru Limona, în vol. *Saeculum*, Edit. Junimea, Iași, 1977, p. 71, col. I-a.

⁴³ N. Iorga, *Istoria literaturii românești...*, p. 147—148.

⁴⁴ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, E.S.P.L.A., 1955, p. 403.

⁴⁵ Mihai Bordeianu și Petru Vladcovschi, *Op. cit.*, p. 35.

⁴⁶ Theodor Codrescu, *Uricariul*, vol. IV (1389—1822), Iași, 1857, p. 401.

⁴⁷ Ariadna Camariano-Cioran, *Op. cit.*, p. 92.

⁴⁸ Mihai Bordeianu și Petru Vladcovschi, *op. cit.*, p. 40.

veneau domniei, să fie trecute pe seama și în folosul școlilor, creindu-se un fel de buget permanent pentru ele.⁴⁹

Reașezarea învățămîntului în Moldova și Țara Românească, de către Grigore al II-lea Ghica și de către Constantin Mavrocordat, va declanșa unele inițiative particulare privind întemeierea de școli în mediul rural. Astfel, pentru a da numai cîteva exemple, precizăm că prin hrisovul din 3 iunie 1746, Constantin Mavrocordat îngăduie mitropolitului țării „Chir Neofit“ să cumpere „moșia de la Pătroaia ot sud Vlașca“ (azi în județul Dimbovița) pentru că dorește „să facă acolo școală pentru *învățătura copiilor*“. Prin același act, la cererea mitropolitului, voievodul a mai încuviințat „ca să aibă a să face și tîrg la această moșie“, iar veniturile obținute din vama iarmarocului „să fie pentru întărirea acelei școale de acolo“.⁵⁰

Școala de la Pătroaia avea un caracter larg, fiind deschisă tuturor categoriilor sociale. Astfel, în hrisovul din 15 martie 1753 întilnim precizarea că la ea puteau „să învețe carte, atît din copiii locuitorilor celor de prinprejur și mai de departe, cît și din alții streini, oricine va năzui la învățătură toți să fie primiți să învețe carte care iaste... de folos a toată obștea.“ În hrisovul respectiv întilnim deseori mențiunea că „niciodată școala să nu lipsească, ci totdeauna să fie dascăl acolo ca oricine va merge la învățătură să fie primit.“⁵¹ Din angajamentul primului ei dascăl, pe nume Gheorghe, semnat la 5 iunie 1746, aflăm că aici se preda învățătura în limbile greacă, slavonă și română.⁵² Spre sfîrșitul veacului, conform contractului pe care îl încheie la 13 decembrie 1794, Tudor dascălul, la școala din Pătroaia se preda numai în limba română, iar elevii proveneau din „cîți se vor aduna din satele acestui județ“⁵³ (s.n.).

În anul 1750, fostul sârdar Sandu Bucșănescul și jupîneasă sa Maria zidesc la Berislăvești (Argeș), o biserică și în incinta ei hotărîsc să înființeze o școală pentru „copiii săraci, fără părinți, care nu ar avea nici un fel de chiverniseală, să se aleagă 6 copii, să învețe carte la Schit“⁵⁴ (s.n.). În fine, pentru a ne opri la un ultim exemplu, subliniem că în același județ izvoarele atestă o școală românească în secolul al XVIII-lea în satul Nămăiești, pe lângă mănăstirea de acolo. Ea a luat ființă la stăruința „nămăieștenilor“ și a locuitorilor din satele de prin împrejurimi. În raportul scris, prin care Radu Golescu⁵⁵ solicita domnitorului plata dascălului acestei școli, se exprimau doleanțele locuitorilor ai căror copii „pătîneau după învățătura cărții“, dar care nu puteau să plătească dascălul. Părinții se angajau să contribuie și ei cu bucate sau cu ce „le va da îndemînă“.⁵⁶

Incheierea păcii de la Kuciuk-Kainargi (1774) a avut urmări notabile și pentru Principatele Române dunărene. „De atunci începe — scrie N. Iorga — în toate domeniile, o viață cu desăvîrșire nouă“. Cei ce au înțeles spiritul și sensul

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Gh. Pârnuță, *Inceputurile culturii și învățămîntului în județul Dimbovița*, Tîrgoviște, 1972, p. 115—116.

⁵¹ *Ibidem*, p. 117—122.

⁵² Mihai Bordeianu și Petru Vladcovschi, *Op. cit.*, p. 37.

⁵³ Gh. Pârnuță, *Op. cit. mai sus*, p. 122.

⁵⁴ V. A. Urechiă, *Istoria școalelor de la 1800—1864*, tom. I, p. 13.

⁵⁵ Banul Radu Golescu „s-a remarcat în istoria țării ca un mare umanist și filantrop, un promotor al învățămîntului în limba română și un propagator al filosofiei luminilor“ (Cf. Anastase Iordache, *Pe urmele Goleștilor*, Edit. Sport-Turism, București, 1982, p. 66—69).

⁵⁶ Gh. Pârnuță, *Istoria învățămîntului și gîndirea pedagogică din Țara Românească (sec. XVII—XIX)*, p. 136.

acestor prefaceri economice, sociale, politice și culturale, specifice *iluminismului* și *modernismului* european, s-au grupat pe lângă „cei doi mari domni și reformatori care vin după 1774”. Aceștia au fost — continuă Iorga — „Alexandru Ipsilanti la munteni și Grigore Alexandru Ghica în Moldova.”⁵⁷

În timpul primei sale domnii în Moldova (1764—1767), Grigore al III-lea Ghica a reorganizat în 1766 Școala domnească din Iași, ridicînd-o la treapta unei «Academii a învățăturilor și epistemiilor»⁵⁸. În această privință, cronicarul Ioan Canta remarcă faptul că principele Grigore al III-lea „au fost un om foarte înțelept și învățat și, iubind ca și alții să se îndestuleze cu învățătura, au făcut minunate școale aproape de sfînta Mitropolie în Iași, întru care să să învețe multe feluri de învățături și multe limbi. Făcut-au și orînduiale dascălilor și ucenicilor ca să-și știe fieștecare liafa și orînduiala lor”.⁵⁹ De altfel, încă din primul moment al înscăunării sale la Iași, el a instituit o comisie menită să cerceteze „starea și așezarea școalelor”. În urma „anchetei” respective, comisia (alcătuită din boieri și mitropolit) a înaintat domnitorului, la 1 iunie 1765, o *Anafora* prin care lauda „rîvna și dorirea cea fierbinte, care ai Măria Ta pentru așezarea școalelor”. Prin rezoluția din 6 iunie 1765 principele aprobă raportul întocmit de comisie și decide ca preoții să fie iertați pentru banii mucarerului, obligîndu-i, în același timp, la darea de 2 lei pentru școli, acestea fiind de „mare folos și podoabă... patriei noastre și străinilor ce vor năzui aicea la învățatură”. Se mai prevedea, de asemenea, ca toate mănăstirile să fie obligate la o contribuție în favoarea școlilor naționale, proporțional cu averea pe care o dețineau. Prin aceeași rezoluție s-a stabilit ca „banul ce se lua pînă acum de tot drobul de sare de la ocnă și se da la școala de la Sfînta Agora [Athos], am socotit că mai cu cale este să fie și să rămîie banul acesta pentru școala țării, decît pentru școlile de la alte părți străine”.⁶⁰ (s.n.).

În anul următor, prin hrisovul din octombrie 1766, Grigore al III-lea Ghica a trecut la reorganizarea tuturor școlilor din Moldova. Acest așezămînt prevedea, în primul rînd, înmulțirea școlilor în limba română pe lângă cele trei episcopii și în cele 23 de ținuturi, în sate, țîrguri etc. Astfel, s-au întemeiat școli cu limba de predare română în centrele: Bacău, Vaslui, Bîrlad, Piatra Neamț, Suceava, Hîrlău, Botoșani, Dorohoi, Cîmpulung-Moldovenesc, Tecuci, Rîmnicu-Sărat, Galați etc.⁶¹.

Reîncăunat pe tronul moldovean (1774—1777), în urma încheierii păcii de la Kuciuk-Kainargi, după ce între timp domnise un an și ceva în Țara Românească (1768—1769), Grigore al III-lea Ghica, ferm convins de necesitatea instruirii tinerilor, a dispus, prin hrisovul din 15 noiembrie 1775, ca aceștia să nu mai poată ocupa dregătorii în administrația statului decît cu condiția să fi urmat cinci ani de școală și să aibă „bune atestate”⁶². Intrucît în timpul războiului ruso-turc (1768—1774) „școala domnească din orașul Iași” avusese de luptat cu mari greutăți, iar acum se găsea într-o „foarte proastă stare”, principele Ghica trece grabnic la mă-

⁵⁷ N. Iorga, *Istoria literaturii românești...*, p. 161.

⁵⁸ Cf. *Istoria României*, vol. III, Edit. Academiei, București, 1964, p. 528 și 1044.

⁵⁹ Pseudo-Enache Kogălniceanu și Ioan Canta, *Cronici moldovenesti*, ed. Aurora Ilieș și Ioana Zmeu, Edit. Minerva, București, 1987, p. 174; O apreciere similară și la Enache Kogălniceanu, *Ibidem*, p. 119.

⁶⁰ V. A. Urechîă, *Istoria românilor*, tom. I, p. 142—143.

⁶¹ Mihai Bordeianu și Petru Vladcovschi, *Op. cit.*, p. 43.

⁶² *Ibidem*, p. 48—49.

suri și hotărăște —prin hrisovul din mai 1776 — ca „și această moldovenească școală” să fie „așezată la bună cale... pentru învățătura cărții”, urmînd să fie frecventată de „copii ai obștescului norod”⁶³ (s.n.).

În Țara Românească, Alexandru Ipsilanti a fost, de asemenea, un reformator de seamă în procesul instrucției și educației elevilor, mai ales în prima guvernare munteană (1774—1782). Deoarece politica sa de încurajare a învățămîntului a format cîndva obiectul unei preocupări speciale⁶⁴, în demersul de față vom formula doar cîteva constatări cu caracter general. Astfel, în hrisovul din ianuarie 1776, referitor la reorganizarea școlilor din Țara Românească, întîlnim idei și principii care anticipează unele reforme din prima jumătate a secolului al XIX-lea. În acest act, principele Alexandru Ipsilanti își exprimă opinia că „toate bunurile materiale”, oricît „ar veni cu îmbelșugare în viața omului..., nu pot să facă pe cel ce le posedă, fericit, pe cît timp lipsește învățătura”⁶⁵. El era convins că numai școala „învață pe om a trăi după rațiune și a lucra raționabil”, deprinzîndu-l „să cunoască ce este adevărat și bine prin legi foarte exacte”⁶⁶ (s.n.). Acesta a fost, de altminteri, mobilul ce-l va determina, în anul 1780, să treacă la instituirea unui buget pentru înființarea de școli românești într-un număr de 18 orașe din Muntenia⁶⁷.

Reforma școlară inițiată de Alexandru Ipsilanti a avut urmări importante pentru evoluția ulterioară a învățămîntului românesc din ultimul pătrar al veacului al XVIII-lea. Ea a contribuit, întîi de toate, la introducerea spiritului iluminist în școala și cultura românească. Pe bună dreptate N. Iorga aprecia reorganizarea învățămîntului de către Alexandru Ipsilanti (domnul „filozof” și „reformator inveterat”⁶⁸), drept „un act de cea mai mare importanță, care face onoare concepției școlare în țările noastre la această dată”, act care a deschis „calea către învățătura laică și către noua cugetare modernă, permițînd lecturi în vastul domeniu al „filozofiei” secolului al XVIII-lea”⁶⁹.

În încheiere merită să reținem faptul că în secolul al XVIII-lea școlile din Țara Românească și Moldova au evoluat în mod progresiv, datorită, între altele, și unor domnitori fanarioți, care, animați de idei iluministe, au manifestat un interes aproape constant pentru reformarea învățămîntului din Principate, străduindu-se să-l pună în acord cu nivelul atins în acea vreme de forțele de producție și mai ales cu unele principii moderniste ce se făceau simțite în epocă. Sprijiniți de elementele pămîntene înaintate, ei au acționat așadar în sensul modernizării școlii, implicînd fondurile vistieriei și ale bisericii pentru întreținerea clădirilor, selecționarea și plata dascălilor și chiar exercitarea unui control asupra procesului instructiv. Cu alte cuvinte, învățămîntul începe să se „instituționalizeze”, căpătînd treptat un caracter de stat, atît prin introducerea obligativității pentru cei ce doreau să obțină anumite dregătorii, cît și prin modificarea struc-

⁶³ V. A. Urechîă, *Istoria românilor*, tom. I, p. 147.

⁶⁴ Vezi Matei D. Vlad, *Politica domnitorului Alexandru Ipsilanti de încurajare a învățămîntului*, în „Studii și articole de istorie” vol. XLV—XLVI, București, 1982, p. 231—244.

⁶⁵ V. A. Urechîă, *Memoriu asupra perioadei din istoria românilor de la 1774—1786*, București, 1893, p. 83.

⁶⁶ N. Iorga, *Documente grecești privitoare la istoria românilor*, în colecția *Eudoxiu Hurmuzaki*, vol. XIV, partea II-a (1716—1777), București, 1917, p. 1271.

⁶⁷ Matei D. Vlad, *Op. cit.* mai sus, p. 239.

⁶⁸ N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, p. 346 și 359.

⁶⁹ Idem, *Istoria învățămîntului românesc*, p. 54.

turii sociale a elevilor, dînd acces la studii și „copiilor obștescului norod“, proveniți din alte categorii sociale⁷⁰.

În fine, cele două capitale, Bucureștiul și Iașul, continuă să fie și în veacul al XVIII-lea puternice centre de cultură în această parte a Europei nu numai pentru români, dar și pentru bulgari, sîrbi, greci, albanezi etc. Istoricul C. Erbiceanu remarcă faptul, și nu fără temei, că în acele vremuri grele, de frămîntări și incertitudini, școli superioare nu existau decît în apusul Europei și în țările noastre, deoarece cele din Constantinopol și din tot Orientul erau în mod sever cenzurate de autoritățile otomane. În schimb, școlile noastre s-au bucurat de toată libertatea în învățămînt, atrăgînd, ca un magnet, pe toți cei din Peninsula Balcanică, indiferent de nația căreia aparțineau⁷¹.

---

⁷⁰ Cf. *Istoria învățămîntului din România*, vol. I (de la origini pînă la 1821), Edit. didactică și pedagogică, București, 1983, p. 230—235.

⁷¹ C. Erbiceanu, *Bărbații cu lîți greci și români și profesorii din Academțiile de la Iași și București din epoca zisă fanariotă*. Extras din „Analele Acad. Rom.“, tom. XXVII, Mem. Sect. Ist., București, 1905, p. 2—3.